

UOT: 635.9.581.44

BÖYÜK QAFQAZIN ŞİMAL - ŞƏRQ HİSSƏSİNİN BƏZİ NADİR VƏ NƏSLİ KƏSİLMƏKDƏ OLAN GEOFİT BİTKİLƏRİ

İbadlı O.V., Əsədov K.S., Hüseynova N.B.

AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağı, Bakı, AZ-1073, Bakı, Badamdar şossesi, 40
e-mail: drnilufar@mail.ru

Məqalədə Böyük Qafqazın hər yerində olduğu kimi, şimal-şərq hissəsində də əsas gövdəsi torpaq altında inkişaf edən bəzi geofit bitkilərdən məlumat verilir.

Açar sözlər: xədicəgülü, zəfəran, danaqıran, vaxtsizçiçək, kökümsov gövdə, çiçəkləmə vaxtı, toxum.

1. Qafdaq xədicəgülü – *Galanthus caucasicus* (Baker) Grossh.

Nərgizçiçəyikimilər (*Amaryllidaceae*) fəsiləsindəndir. Bitki Azərbaycanca “qar çiçəyi”, “xədicəgülü”, rusca “Подснежник” adlanır. İngilislər ona “qar damlası”, “qar sırğası” adlandırırlar [3].

Çoxillik efemer ot bitkisidir, yerüstü gövdəsi iki ədəd yastı yarpaqdan ibarət olub, çiçəkləyərkən üstü mum təbəqəsi ilə örtülüdür, boyu 16-20 sm-ə çatır. Yarpaqları uc hissədən kütdür, aşağıya doğru pazvarı formalıdır, fevral-mart aylarında çiçəkləyir. Çiçək gövdəsi silindrvari olub, sürətlə böyüyür və 20-25 sm-ə çatır.

Meyvəsi qutucuqludur, toxumu azacıq şar formasındadır. Adətən aşağı və orta dağ qurşaqlarında, talalarda və meşələrdə bitir. Əsasən Qərbi və Şərqi Qafqazda, Şimali İranda, Böyük və Kiçik Qafqazda meşə talalarında və kolluqlarda yayılıb. Meyvəsi may ayında yetişir.

Çoxalması əsasən toxumla və kökümsovlardır. Kökümsovları bölünərək dərhal 6 – 7 sm dərinliyində torpağa basdırılmalıdır. Dekorativ bitki olduğundan əhali tərəfindən kökdən çıxarılır, gül dəstəsi üçün toplanır və nəticədə təbiətdə miqdarı azalır və nəslə kəsilmək təhlükəsi yaranır.

Xədicəgülünün əsas düşmənləri alağ otları və torpağın tapdalanmasıdır. Mədəni şəkildə becərilərkən alağ otlarından təmizlənməlidir.

Bitkinin tükənməsinin qarşısını almaq məqsədilə onun mədəni becərilməsi vacibdir. Xədicəgülü Böyük Qafqazın Şimal – şərqində, Şahdağ Milli Parkında qismən də olsa qorunur.

Avropanın bir sıra ölkələrində müxtəlif sortları yetişdirilir.

2. Qözəl zəfəran – *Crocus speciosus* M. Bieb.

Süsənkimilər (*Iridaceae*) fəsiləsindəndir. Bitkinin adı “sap”, “sarı” və s. kimi mənaları verir. Soğanaqgövdəli bitkilər sırasına daxildir. Kökümsovları 2,0 – 2,5 sm diametrindədir. Dərman və texniki bitki kimi geniş istifadə olunur. Pərdəvari, dairəvi tökülən qabığa malikdir. Xoş ətri vardır. Azərbaycan mətbəxində ədviyə kimi istifadə olunur. Lənkəran – Lerik ərazisində təsadüf edilir.

Azərbaycan florasında Adam zəfəranına (*Crocus adamii*) Şamaxı şəhəri ətrafında, Naxçıvan MR-da təsadüf edilir. Onun nümunələrinə Lerik rayonunun Zuvana və Kələxun kəndləri ətrafında da təsadüf edilmişdir [1].

Artvin zəfəranına (*C. Artvinensis*) – Ordubad rayonunun Dişax və Soyux dağlarında təsadüf edilir.

Xəzər zəfəranı – (*C. caspicus*) Lənkəran və Astara rayonları ərazisində daşlı – çınqıllı yamaclarda bitir.

Çoxçiçək zəfəran (*C. polyanthus* Gross.) Lerik rayonunda Kosmalıyan kəndi ətrafında yayılmışdır. Endem bitkidir.

Zəfəran bitkisinin növləri Türkiyənin, Şimali İranın, Krımın, Şimali Qafqazın daşlı – çınqıllı yamaclarında bitir. Tədricən populyasiyası azalmaqdadır. Tükənməsinə əsas səbəb dekorativ olduğuna görə həvəskar bağbanlar tərəfindən nizamsız toplanmasıdır.

Zəfəranlar payızda oktyabr ayında çiçəkləyir. Çoxaldılması kökümsov soğanaqlarını bölməklə və toxumladır.

Zəfəranların qorunması onların mədəni halda kütləvi becərilməsindən, parakəndə halda çıxarılmasının qadağan edilməsindən və yaşaqlıqlarda, Milli Parklarda qorunmasının təşkilindən ibarətdir.

3. Danaqıran – *Merendera Ram.*

Zanbaqkimilər – *Liliaceae* fəsiləsindəndir. Cinsin Qafqazda və Azərbaycanda 5 növü bitir. Böyük Qafqazın Şimal – Şərqində bu cinsin *M. eicheri* (Rge) Boiss və *M. sobolifera* Fisch et Mey. növləri yayılmışdır [2].

Eyxler danaqıranı (*M. Eicheri* (Rge) Boiss) növünün kök yumruları iri olub, 2,5 sm diametrindədir. Yarpaqları enli xətvəridir, çiçəkləyərkən yarpaqlar çiçəklərdən əhəmiyyətli dərəcədə uzun olur. Çiçəkləri ağ və ya ağımtıl – cəhrayıdır. Fevral – aprel aylarında çiçəkləyir. Quba – Qusar və Şabran ərazisində daşlı – çınqıllı yamaclarda və subalp qurşaqlarda yayılmışdır. İlk dəfə Bakı ətrafında təsvir edilib.

Budaqlı danaqıran (*M.sobolifera* C. Mey.) kökümsov gövdəli bitkidir. Tünd – bozuntul qabıqla örtülüdür. Yarpaqları xətvəri – neştərşəkillidir, ucdan sivriləşmişdir, aydın seçilən damarlıdır. Yarpaqlaması çiçəklənməsi ilə eyni vaxtdadır. Çiçəkləri cəhrayı rənglidir. Qutucuğu xırdadır, uzununa yumtəvəridir, 2,0 sm-ə yaxındır. Erkən yazda çiçəkləyir. Əsasən subalp və alp qurşaqlarında açıq yerlərdə, yaxşı çimli torpaqlarda yayılıb. Orta Asiya, Türkmənistan, Qafqazda təsadüf edilir. İlk dəfə İran (Xoy) ətrafından təsvir edilib.

Danaqıran bitkisinin bir neçə növünün AMEA Mərkəzi Nəbatət Bağında kolleksiyası yaradılmış və onların böyümə və inkişafı tədqiq olunur.

4. Kölgəli vaxtsizçiçək – *Colchicum umbrosum* Stev.

Zanbaqkimilər (*Liliaceae*) fəsiləsindəndir. Çoxillik ot bitkisidir. Boyu 28 sm-ə qədərdir. Yarpaqları neştərvəri olub, ucdan kütləşmişdir. Çiçəkləri acıq - bənövşəyi rənglidir. Avqust – sentyabr aylarında çiçəkləyir, hər bitkidə 1-5 ədəd çiçək olur. Çiçəklər mayalandıqdan sonra toxum əmələ gəlir və bitki ilə birlikdə qışda dinclik dövrü keçirir. Kölgəli yerdə bitir. Qafqazda geniş arealda yayılıb. Azərbaycanda Böyük Qafqazın Şimal – Şərqində düzənlik və dağətəyi ərazilərdə bitir. Yalnız toxumla çoxalır, toxumları payızda çüçərir və çüçərtilərin inkişafı uzun müddət çəkir. Cücərdikdən 3-4 il sonra çiçəkləyir. Gül dəstəsi düzəltmək üçün yığılması bitkinin tükənməsinə səbəb olur. Qismən Böyük Qafqaz Milli Parkında qorunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın “ Qırmızı kitabı ” Elm, Bakı, 1989, 543s.
2. İbadlı O.V. Qafqazın Geofitləri. Bakı, 2002, 272s.
3. Артюшкино З.Т. Атариллисовые СССР, Ленинград, Наука, 1970, 178с.

Ибадлы О.В., Асадов К.С., Гусейнова Н.Б.

**НЕКОТОРЫЕ РЕДКИЕ И ИСЧЕЗАЮЩИЕ ГЕОФИТЫ
СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ БОЛЬШОГО КАВКАЗА**

В статье приводится краткое описание, и ареалы распространения некоторых геофитов северо-восточной части Большого Кавказа.

Ключевые слова: подснежник, шафран, мерендера, корневище, период цветения, семена

Ibadli O. V., Asadov K. S., Huseynova N. B.

**SOME RARE AND ENDANGERED GEOPHYTES
NORTH-EAST OF GREATER CAUCAS**

The article provides a brief description, and the areas of distribution of some geophytes north-eastern part of the Greater Caucasus.

Keywords: snowdrop, crocus, merendera, rhizome, the period of flowering, seed

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.08.2013